

ANTUN CAR
Opća bolnica Dubrovnik
antun.car@du.t-com.hr

Izvorni znanstveni rad
UDK: 614.21(497.584Dubrovnik)"1914/1920"
UDK: 94(497.584Dubrovnik)"1914/1920"
DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/ydkx2cg7p9>
Primljeno: 17. 3. 2025.
Prihvaćeno: 11. 6. 2025.

DUBROVAČKA BOLNICA U PRVOM SVJETSKOM RATU I PORATNOM RAZDOBLJU DO 1920.

ANTUN CAR

Sažetak: Dubrovačka bolnica smještena na periferiji Austro-Ugarskog Carstva, u blizini bojišnice, tijekom cijelog razdoblja Prvog svjetskog rata ispunjavala je zadaću pružanja zdravstvenih usluga pučanstvu kotara Dubrovnika, Kotora, Korčule, Orebića, Blata, Metkovića i dijelova Bosne i Hercegovine, kao i vojnicima koji nisu našli pomoć u dvjema vojnim zdravstvenim ustanovama u Dubrovniku. Cilj je ovoga rada ukazati na okolnosti u kojima je bolnica radila u ratu i poraću i na koji se način uprava bolnice nosila s različitim izazovima.

Ključne riječi: Dubrovačka bolnica, Dubrovnik, Prvi svjetski rat, glad, nestašica radne snage, korupcija

Keywords: Dubrovnik Hospital, Dubrovnik, World War I, famine, labour shortage, corruption

Uvod

Dubrovačka povijesno-medicinska problematika Prvog svjetskog rata nije cjelovito obrađena. Recentna historiografska djela razmatraju stanje za "Velikog rata" na širem području Dalmacije¹, bave se obližnjim Konavlima,² a ako se dotiču Dubrovnika, uglavnom se ne osvrću na funkcioniranje zdravstva.³ Samo jedan rad posvećen je radu

¹ Tonko Barčot, *Prešućeni rat. Korčulanski kotar u I svjetskom ratu*, Dubrovnik: Državni arhiv u Dubrovniku, 2016.; Filip Škiljan, *Prvi svjetski rat u Dalmaciji (1914.-1918.)*, Split: Vijeće srpske nacionalne manjine Splitsko-dalmatinske županije; Dubrovnik: Vijeće srpske nacionalne manjine Dubrovačko-neretvanske županije, 2014.

² Niko Kapetanić, *Za cara i domovinu. Konavle u Prvom svjetskom ratu*, Gruda: Matica hrvatska Konavle, 2014.

³ Tado Oršolić, Dino Nekić, "Mobilizacija ljudi, konja, stoke i prijevoznih sredstava u dubrovačkom kotaru 1914.", *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 55/1 (2017.), 245-268; Tonko Marunčić, Đivo Sjekavica, *Dubrovnik u prvom svjetskom ratu 1914.-1918.*, Dubrovnik: Dubrovački muzeji, 2017.; F. Škiljan, *Prvi svjetski rat u Dalmaciji (1914.-1918.)*.

dubrovačke bolnice u Prvom svjetskom ratu, a fokusiran je na utemeljenje kirurškog odjela.⁴

Saznanja o dubrovačkoj bolnici u Prvom svjetskom ratu crpljena su iz raznih izvora. Bolničko gradivo koje se odnosi na povijesti bolesti, sadržano je u registrima hospitalizacija u fondu HR-DADU-186, *Opća bolnica Dubrovnik*. Gradivo fonda sastoji se od oko 400 kutija s mahom nasumično umetnutim spisima i nesređeno je. I u ovom se radu odustalo od primjene statističkih metoda i grafičkih prikaza rezultata istraživanja, a ponajviše zbog fragmentiranosti i ispremiješanosti sačuvanog gradiva, kako su istaknuli i drugi istraživači. Potpuniju sliku ratnog vremena dao je uvid u tiskovine i zapisnike sjednica Općinskog vijeća Dubrovnika za razdoblje od 1913. do 1921.

Cilj je ovog članka analizirati okolnosti u kojima je bolnica radila i ispunjavala zadaću liječenja tijekom Prvog svjetskog rata i ranog poratnog stanja.

Pripreme u dubrovačkoj bolnici za rad u ratnim okolnostima

Zemaljska bolnica Dubrovnik u Prvom svjetskom ratu dobila je zahtjevan zadatak od Zemaljskog odbora Kraljevine Dalmacije da, osim pružanja usluga civilnom stanovništvu dubrovačkog i kotorskog kotara, mora zdravstvene usluge pružati i vojnicima, usprkos postojanju vojnih zdravstvenih ustanova, kakve su bile Domobranska bolnica u Gružu i vojna bolnica u Gradu. Po upravnom rangu bila je to kraljevska Zemaljska javna bolnica.⁵ Kraljevske Zemaljske bolnice od svih javnih bolnica bile su najbolje opremljene, imale su upravitelja - plaćenog činovnika i ravnatelja koji je bio liječnik. U ratnim godinama (1914.-1918.) ravnatelj je bio dr. Filip Smolčić, a upravnik Uroš Montana, dušobrižnik je bio otac Ivan Car, dr. Gjuro Orlić liječnik pomoćnik, dr. Lujo Fouque ljekarnik, a Nikola Kosovac bio je pisar. Godine 1914. bolnički kompleks sastojao se od pet zgrada bez organiziranih odjela.⁶ Sve do 1922. u bolnici rade dva liječnika, jedan primarijus, koji je bio i ravnatelj bolnice, i jedan sekundarni liječnik.⁷

Bolnicu već početkom rata opterećuje novačenje. Povremeno uprava dubrovačke bolnice pokušava zamoliti vojnu vlast da se od mobilizacije poštede osobe koje su bitne

⁴ Antun Car, "Dubrovnik hospital in the first world war. Surgical procedures in the Dubrovnik hospital during the First World War as the foundation of the future surgical department", *Acta historiae medicinae, stomatologiae, pharmaciae, medicinae veterinariae* 43/2 (2024.), 51-62.

⁵ Vijoleta Herman-Kaurić, "Bolnice u Požeškoj županiji", *Scrinia slavonsica* 3 (2003.), 258-259.

⁶ Odjeli nastaju 1922., isprva kirurški, venerični i odjel za unutrašnje bolesti, a 1924. i tuberkulozni odjel. Državni arhiv u Dubrovniku, HR-DADU-186, *Opća bolnica Dubrovnik*, nesređena građa (dalje: OBD), kut. 290, Izvještaj o razvoju sanitetskih ustanova i materijalnog pregleda, 1919-1936.

⁷ Ivo Perić, "Organizacija i djelovanje pokrajinske bolnice u Dubrovniku od izgradnje njene nove zgrade do početka Prvog svjetskoga rata", *Anali Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU u Dubrovniku* 22/23 (1985.), 175-222.

za funkcioniranje ustanove pa se već 5. kolovoza 1914. moli da, s obzirom na to da se u bolnici već liječi 20-ak vojnika, i s obzirom na plan da bolnica u ratnim uvjetima bude i vojnička, ne bude mobiliziran glavni ljekarnik bolnice, Božidar Cassani, koji je određen za ljekarnika u *Truppenspital* u Tivtu. Prema kasnijoj prepisci vidi se da Komanda nije udovoljila toj, ali ni drugim molbama bolnice da se od mobilizacije poštede liječnici, bolničari pa i mesari koji su s bolnicom imali ugovor o isporuci mesa.⁸

Odlukom "Apoštolskog veličanstva" cara i kralja Franje Josipa I. 28. srpnja 1914. "Previšnjim ručnim pismom" nadvojvoda Franjo Salvator imenovan je za "generalnog inšpektora" sa zadaćama "da u neprekidnom sporazumu s vojničkim vlastima i organima doznade u čemu, kada i gdje se je pokazala potreba da se vojničkoj zdravstvenoj njezi pripomogne djelatnošću dobrovoljnih zdravstvenih udruženja; da, nakon saznanja takovih potreba, poradi kod Uprave Saveza Crvenog krsta ili u prešnim slučajevima direktno kod društava, zadruga ili osoba, pripravnih na sudjelovanje pri dobrovoljnoj zdravstvenoj njezi, kako će se dobavljene sile i sredstva otpremiti na vrijeme na pravo i potrebno mjesto".⁹ Određuju se i manji iznosi cijena liječenja za vojnike i časnike, ranjene ili oboljele na bojnom polju.¹⁰ Zemaljski odbor dalmatinski u dopisu od 29. srpnja 1914. traži od dubrovačke bolnice da se "najpripravnije izlazi u susret eventualnim zahtjevima vojničke vlasti, nastojeći pri tom da bolnica zadovolji i potrebama neodgodivim civilnog pučanstva."¹¹

U listopadu 1914. Zemaljski odbor dalmatinski u dogovoru s Crvenim križem, iz fonda zaklade "Spremni Vojnici Dalmatinski" izdvaja 2.000 kruna, to je novac za novine, cigarete i džeparac da bi se ranjenicima primljenima u bolnicu poboljšala kvaliteta življenja.¹² U dopisu Kotarskog poglavarstva pod naslovom "Rat, opasnost od boginja" traži se žurno cijepljenje protiv boginja svih liječnika, medicinskih sestara, bolničara i administrativnog osoblja bolnice koji se zadnjih šest godina nisu cijepili.¹³ Zemaljski odbor Kraljevine Dalmacije ponovljeno traži da se zbog opasnosti od pojave epidemije velikih boginja provjeri imaju li svi zdravstveni djelatnici potvrdu o cijepljenju. U slučaju da nemaju, da ih se žurno cijepi.¹⁴ Posjete u bolnici dozvoljavaju se četvrtkom i nedjeljom od 10 do 12 sati uz policijsku kontrolu kako bi se spriječilo da u bolnicu uđu necijepljeni od velikih boginja.¹⁵

⁸ OBD, kut. 198, Dopis bolnice vojničkom posadnom zapovjedništvu br. 861, 1. 8. 1917.

⁹ OBD, kut. 196, Prijepis dopisa br. I-997/2 ex 1914., Zadar, 4. 8. 1914.

¹⁰ OBD, kut. 195, Dopis 10796 Zemaljskog odbora Kraljevine Dalmacije na rješenje izvještaja br. 1110, 12. 9. 1913.

¹¹ OBD, kut. 196, Dopis br. 9634, 29. 7. 1914.

¹² OBD, kut. 196, Zemaljski odbor dalmatinski br. 11284, 12. 10. 1914.

¹³ OBD, kut. 196, Kotarsko poglavarstvo u Dubrovniku br. 714, 18. 9. 1914.

¹⁴ OBD, kut. 192, Zemaljski odbor Kraljevine Dalmacije, br. 5401, 19. 6. 1915.

¹⁵ OBD, kut. 168, Zemaljski odbor dalmatinski, br. 5646, 27. 6. 1916.

Austrijska vlast pokušava 1914. nagraditi bolesne i ranjene časnike besplatnim liječenjem ili smanjenjem cijena oporavka u nekoj od bânja ili časničkih bolnica na račun Bijelog križa.¹⁶ Nastaje Središnji obavijesni ured za oficire koji je, između ostalog, bio dužan davati obavijesti o besplatnim mjestima za rehabilitaciju u vojničkim banjama i časničkim bolnicama, uz strogo vođenje evidencije.

Što se tiče dodatne brige o običnim vojnicima, vlast ju je povjerila bolnici. U pismu tadašnjem ravnatelju dubrovačke bolnice, dr. Filipu Smolčiću, od 11. rujna 1915. namjesništvo traži da se "uspostavi sposobnost za rad iznemoglih ratnika". Cilj je bio da se oboljelima ili ranjenim borcima koji se vraćaju s bojišnice dozvoli da iznova steknu radnu snagu, da postanu sposobni za vojnu službu, budu korisni članovi društva i da "izbjegnju udesu prosjačenja".¹⁷ Pritom se traži osiguranje pozamašnih sredstava potrebnih za postignuće ovih ciljeva te da ta akcija ne uključuje sudjelovanje samo prihvatnih institucija, nego i javne vlasti i osiguranje bitnih javnih sredstava. Sve akcije osmišljene su da budu pokrajinske s centralnom upravom. Ciljevi su bili brojni: liječenje bolesnih i ranjenih ratnika, osnivanje škola u kojima će ratnici izučavati zanimanja koje će moći obavljati ovisno o svome zdravstvenom stanju te da se sva i privatna i javna nastojanja slože u zajedničkoj akciji. Osim organa civilne i vojne pokrajinske vlasti, u akcijama trebaju sudjelovati Crveni križ i zavodi za socijalno osiguranje. Sredstva za provođenje zadataka trebala su se osigurati vojničkom upravom i centralnom vlasti, ali i sudjelovanjem općina i zavoda za socijalno osiguranje, Crvenog križa te darovima i prikupljanjima pomoći. Ustrojava se i "Pokrajinsko povjerenstvo za staranje oko ratnika koji se vraćaju u domovinu". Zadaci tog povjerenstva bili su:

1. "Uređivanje i držanje u očevidnosti svih pomoćnih sredstava nastajanja, koja zemlji stoje na raspolaganje za postizavanje gori naznačenih ciljeva... "
2. "Provođenje zadataka povjerenih od centralne vlasti navlastito pri podizanju i uređivanju liječilišta, te pri uređivanju i nadziranju njihove službe."
3. "Upućivanje i staranje za liječenje svih onih koji se nahode u njezi."
4. "Sudjelovanje pri ustanovljavanju i vođenju škola za strukovno podučavanje iznemoglih ratnika i pri uređivanju osobitog posredništva za njihovo uposlovanje."¹⁸

Godine 1915. u Budumpešti se ustrojava specijalna bolnica za vojnike s invaliditetom.¹⁹ Iste godine donosi se odluka po kojoj treba dojaviti lokalnoj političkoj vlasti "svaku smrt vojnika prije premještaja u neaktivni odnošaj", bilo da se radi o smrti zbog ranjavanja ili bolesti.²⁰

¹⁶ OBD, kut. 196, Dopis Ministarstva unutrašnjih poslova, br. 2600/s i Ministarstvo rata, abt. 14, br. 606, 1914.

¹⁷ OBD, kut. 192, Dopis c. k. Dalmatinskog namjesništva ravnatelju bolnice Filipu Smolčiću, br. I-618/17 ex 1915. Knin, 11. 9. 1915.

¹⁸ OBD, kut. 192, Dopis c.k. Dalmatinskog namjesništva ravnatelju bolnice Filipu Smolčiću br. I-618/17 ex 1915. Knin, 11. 9. 1915.

¹⁹ OBD, kut. 192, Dopis dalmatinskog namjesništva, br. I – 140/2 ex 1915. Zadar, 29. 4. 1915.

²⁰ OBD, kut. 192, Dopis Pokrajinskog pripomoćnog povjerenstva u Zadru, br. 49475, 4. 11. 1915.

Bolnica i društvo u ratnim okolnostim: nestašica liječnika, sestara i bolničara

Uoči samog početka rata bolnica se suočila s nužnosti popravaka zgrada oštećenih u potresu i poboljšanja uvjeta rada u kirurškoj sali. Zbog općeg siromaštva veliki broj ljudi postaju beskućnici i skitnice te se njima zabranjuje boravak u bolnici da ne bi koristili besplatan smještaj i prehranu. Bolnici se redovito dostavljaju spiskovi skitnica kojima se odobrava liječenje samo u slučaju stvarne bolesti.²¹

Bolnica oskudijeva sestrama, njegovateljicama, služavkama, ali i liječnicima. Iako se ponudilo mjesta za dvojicu liječnika pomoćnika 1914. godine, Zemaljski odbor ne uspijeva osigurati nijednog liječnika pa posebnu zahvalnost iskazuje dr. Mihi Papi koji se svojevrijem javlja za liječnika u bolnici.²²

Bolnica je već uoči rata imala problem s nedostatkom liječnika. Povremeno je imala gostujuće liječnike raznih specijalnosti koji bi ostajali do tjedan dana. Urolog dr. Carlo Ravasini, koji je obavljao složenije urološke operacije, nudi usluge besplatnog liječenja siromaha u dubrovačkoj bolnici.²³ Tijekom rata situacija se pogoršavala, iako je Zemaljski odbor povremeno svojim odlukama dodjeljivao liječnike dubrovačkoj bolnici. Tako je 1916. na ispomoć kolegama dodijeljen dr. Juraj Gentilizza iz Knina.²⁴

Zaposlenici u pokrajinskim bolnicama koji su se istaknuli "preko normalne mjere u ispunjavanju svojih dužnosti i pokazali se osobito revni u izvršavanju svojih zadaća," bili su predloženi za odlikovanja. Prijedlog odlikovanja liječnika u bolnicama ratne zone bio je da se liječnicima dodijeli počasni znak II. stupnja (srebrena i mjedena kolajna).²⁵ Dr. Luko Dražić i dr. Jakov Miličić (vojni nadliječnik koji je kroz 1916. godinu jednom tjedno dolazio da bi pomogao kolegama u bolnici) bili su odlikovani "Zlatnim križem za zasluge s krunom na vrpici kolajne za hrabrost u priznanje izvršna i požrtvovna službovanja pred neprijateljem."²⁶

Liječnicima dubrovačke bolnice tijekom ratnih godina isplaćivao se ratni doplatak, a povremeno i jednokratni izvanredni ratni dodatak.²⁷ Jednokratni ratni doplatak isplaćivao se i namještenicima bolnice i umirovljenicima. Babičama se 1916. godine isplaćivao ratni dodatak od 60 kruna. Godine 1918. ravnatelj je dobivao 650 kruna, bolnički svećenik 180 kruna, a umirovljenici 30-120 kruna.²⁸

²¹ OBD, kut. 168, Dopis Zemaljskog odbora, br. 8569/1916, Zadar 12. 10. 1916.

²² OBD, kut. 196, Dopis Zemaljskog odbora, br. 9798, 10. 8. 1914.

²³ OBD, kut. 195, Dopis Zemaljskog odbora dalmatinskog, Zadar, 13. 10. 1913.

²⁴ OBD, kut. 168, Dopis Kotarskog poglavarstva, br. 78, 20. 1. 1916.

²⁵ OBD, kut. 192, Dopis Zemaljskog odbora ravnateljstvu Pokrajinske bolnice, br. 3458, 13. 4. 1915.

²⁶ Nepoznati autor, "Vojna odlikovanja", *Prava Crvena Hrvatska* 703 (5. 10. 1918.), 2.

²⁷ OBD, kut. 199, Dopis Zemaljskog odbora, br. 6531, 24. 7. 1917.

²⁸ OBD, kut. 188, Dopis Zemaljskog odbora, br. 6513, 30. 7. 1918.

Neposredno prije Prvog svjetskog rata bilo je izgledno da će zbog ratnog stanja biti problem osigurati povećan broj njegovateljica. Početkom kolovoza 1914. godine uprava pripomoćnog društva Crvenog križa za Dalmaciju priopćuje da se osniva tečaj za "osobe obaju spolova, koje bi se prijavile za službu njegovatelja i njegovateljica za ranjenike i bolesnike."²⁹ Uprava bolnice strogo je pazila na broj zdravstvenog osoblja, poglavito medicinskih sestara sposobnih za pružanje medicinske njege civilima i vojnicima. Na 150 kreveta bile su 24 medicinske sestre, 22 u dobi do 20 godina i dvije u dobi do 30 godina. Sve su opisane kao osobe besprijekornog ponašanja i sposobne u njegovanju bolesnika.³⁰

Učešće medicinskih sestara bilo je važno i u operacijskim zahvatima jer su, osim pripreme bolesnika i njege nakon operacija, bile i zadužene i za davanje narkoze. Operateri su bili dr. Smolčić i dr. Katić, a rijetko gostujući liječnici. Bilježi se brojka od 300 operacija tijekom godine.³¹ Bilo je to prilično hrabro za liječnike opće medicine kakvi su u to vrijeme bili dr. Smolčić, kome se naziv specijalista za kirurgiju priznaje tek 1922. godine, i dr. Katić. Godine 1914. zabilježeno je ukupno 311 kirurških intervencija na pripadnicima dubrovačkog društva. Godinu dana kasnije, u već pravom globalnom ratnom sukobu, zabilježene su 54 kirurške intervencije, 1916. bilo ih 111, 1917. godine 181, 1918. godine 149, a 1919., kada je rat već završio, zabilježene su 304 kirurške intervencije.³² Očita razlika u broju intervencija u pojedinim godinama vjerojatno je nastala zato što je jedan dio građanstva tražio pomoć i u vojnim bolnicama, a znatan dio muškaraca bio je daleko na ratištu.

Tijekom 1916. u izvanrednim ratnim okolnostima donosi se odluka da uprave bolnica mogu bez odobrenja Zemaljskog odbora povremeno zapošljavati vojnike kao plaćene bolničare. Uprave se obvezuju da će naknadno o svakom zapošljavanju obavijestiti Zemaljski odbor.³³ Dubrovačka bolnica upućuje se da traži da joj se dodijele ratni zarobljenici, kao i u drugim zdravstvenim ustanovama, kako bi mogla funkcionirati u ratnim uvjetima s manje radne snage.³⁴

Za svaku sestru milosrdnicu od 1917. godine izdvajaju se veće godišnje naknade za odjeću i obuću. Umjesto 168 kruna, počevši od 10. siječnja 1917. do kraja rata, isplaćuju se godišnje nagrade od 300 kruna.

Mjesečna plaća za sluškinje iznosila je 30 kruna, ali je bolnici u tim vremenima ta plaća bila previsoka. Iako se prema broju nahoda tražio veći broj sluškinja, zahtjevu

²⁹ OBD, kut. 196, Dopis Zemaljskog odbora dalmatinskog, br. 9700, Zadar, 4. 8. 1914.

³⁰ OBD, kut. 199, Popisnica sestara, 1. siječnja 1917.

³¹ Podrobnije vidi: A. Car, "Dubrovnik hospital in the first world war", 51-62.

³² OBD, Zapisnik operacija izvršenih 1913.-1919.

³³ OBD, kut. 71, Ponovljeni dopis Zemaljskog odbora upravi bolnice, br. 11748/16, 24. 10. 1917.

³⁴ OBD, kut. 71, Dopis Zemaljskom odboru u Zadru, br. 8027, 28. 9. 1918.

se nije moglo udovoljiti i donesena je odluka o zapošljavanju samo jedne sluškinje uz smanjenu plaću.³⁵

Dopisom Dalmatinskog vojnog namjesništva iz Knina, broj IV-23/177 ex 1915. od 8. travnja 1916., od svih se bolnica traži otvaranje ratnih prosektura kojima je svrha da se kod sumnjivih smrti i kod smrti vojnika od zaraznih bolesti ili ratnog stradanja, strogo anatomsko-patološkim sekcijama utvrde uzroci smrti, zatim da se u znanstvene svrhe prikupi patološko-anatomski materijal, kao i da taj materijal bude temelj budućih edukacija zdravstvenih djelatnika, poglavito vojnih liječnika u slučaju budućih ratnih povreda ili zaraznih bolesti. Osim korištenja kapaciteta svih vojnih i zemaljskih bolnica, u pograničnim predjelima koristili bi se i veći vojnički sanitetski ratni zavodi kao ratne prosekture. Tijekom 1916. popularizira se djelovanje Crvenoga križa, tiskaju se posebna izdanja i isto tako potiče se primjena Ženevskih konvencija u ratovanju.³⁶

Troškovi liječenja i nestašica lijekova

Već 1916. u bolnicama u Dalmaciji sve više nedostaje lijekova te *Naduprava lijekarnica pokrajinskih bolnica* moli Zemaljski odbor da im osigura potrebne lijekove.³⁷ Zemaljska bolnica Dubrovnik nastojala je od vojne vlasti naplatiti liječenje svakog austrijskog vojnika i čak posegnuti za sudom ako to ne uspije.³⁸ Za mobilizirane vojnike koji su stradali za vrijeme dopusta, koji su se povremeno odobravali u trajanju oko mjesec dana s preciznom naznakom datuma povratka u četu, Austro-Ugarska Monarhija plaćala je troškove liječenja.³⁹

Za državljane njemačkog carstva vrijedila je posebna odluka kod otpusta iz austro-ugarskih zdravstvenih ustanova: neovisno o tome odlaze li kući ili se vraćaju na ratište, dobit će "predujam uz namirnicu". Taj novčani predujam iznosio je tri krune za dan otpusta, tri krune po danu putovanja i za dan kada će doći na odredište, neovisno idu li kući ili na bojišnicu. To se nije odnosilo na vojnike koji će koristiti posebne bolničke vlakove.⁴⁰

³⁵ OBD, kut. 199, Dopis Zemaljskog kraljevskog odbora, br. 5493, 16. 7. 1917.

³⁶ OBD, kut. 168, Pokrajinsko pripomoćno društvo Crvenog križa za Dalmaciju, br. 1161/c.k., Zadar, listopad 1916.

³⁷ OBD, kut. 168, Dopis Zemaljskom odboru, br. 277, 12. 8. 1916.

³⁸ Opskrbni *oficijal* Karl Prucha proveo je 138 dana na liječenju u dubrovačkoj bolnici te je računajući dan dvije krune i 65 hellera ostao dužan svotu od 365 kruna i 70 hellera. U svrhu utjerivanja duga od nasljednika, bolnica se obratila Ostavinskom sudu u Köningrätzu, ali su nasljednici smatrali da carski erar treba platiti. OBD, kut. 195, Dopis Zemaljske bolnice Dubrovnik, br. 317, 8. 9. 1915.

³⁹ Petar Matić Ivanov, 25. godišnji mornar iz Račišća na Korčuli, na ratnom brodu "Kaiser Franc Jozef I." stacioniranom u Boki Kotorskoj, kod pokušaja lova ribe u eksploziji dinamita, za vrijeme dopusta, ostao je bez lijeve i dijela desne ruke. Upraviteljstvo Zemaljske bolnice obraća se zapovjedništvu c. i k. ratnog broda i moli plaćanje troškova liječenja od strane c. i k. Ratne mornarice ili u protivnom te troškove treba platiti sam bolesnik. OBD, kut. 188, Dopis Zemaljske bolnice Dubrovnik zapovjedništvu ratnog broda "Kaiser Franc Jozef I.", br. 1101, 26. 11. 1917.

⁴⁰ OBD, kut. 168, Dopis Ministarstva rata, 15. 11. 1916., dio II, br. 29.977.

Dubrovačka bolnica prima i obavijest o osnivanju posebne bolnice za pružanje medicinske i profesionalne pomoći amputiranih i osakaćenih državljana Ugarske u Budimpešti. U obavijesti stoji i koje obrasce treba ispuniti da bi ugarski državljani, stradali u ratu, mogli biti primljeni u bolnicu.⁴¹

Loše higijenske prilike i loša kontrola namirnica u ratu rezultirala je i porastom oboljelih od ehinokokoze ili svraba. Bolnica liječi veći broj pacijenata s dijagnozom kompliciranog svraba. Godine 1918. bilo je 17 takvih bolesnika, 1919. godine 14, godinu poslije pet, a 1922. – uz očiti pad obolijevanja – samo jedan bolesnik. Povremeno se javljaju slučajevi trahoma (ozbiljne bakterijske bolesti oka koja može dovesti do sljepoće), tri 1919., dva 1920., jedan 1921. i dva slučaja 1922. godine. I dok su se u bolnici liječile brojne zarazne bolesti poput tuberkuloze, tifusa, španjolske groznice ili dizenterije, u zaraznoj bolnici, samostanskoj zgradi lazareta sv. Jakova, liječili su se i rijetki slučajevi oboljelih od velikih boginja (*šeše*).⁴² Tamo su dospijevali teži oblici zaraznih bolesti, kao što su ospice, velike boginje ili pjegavac jer su se u Gradu vladali prema propisima sadržanim u odluci c. i. k. Dalmatinskog namjesništva 10/2 1884. br. 12180/IV/1. Po toj odluci, u slučaju zarazne bolesti nakon prijave, trebalo je na vratima kuće ili stana bolesnika izvijestiti tablu s upozorenjem na bolest. U slučajevima kad bolesnika nije bilo moguće izolirati, hospitalizirali bi ga u lazaretu, a ako se radilo o izrazito opasnoj bolesti, postavio bi se čuvar ispred ulaza u sobu. Čuvar je strogo pazio tko ulazi. Onaj koji je liječio takvog bolesnika, morao je pod kontrolom čuvara provesti mjere dezinfekcije.

Liječenje bolesnika u lazaretu sv. Jakova spadalo je u dužnost Gradskog općinskog liječnika, a u slučaju potrebe i općinskih liječnika u Gružu i Župi dubrovačkoj. Oni su imali plaću od 3.000 kruna i doplatka od 360 kruna, sa svim povišicama prema godinama službe, s dječjim doplatkom, pravom na osobnu mirovinu i pravom na mirovinu udovice. Gruški je liječnik 1914. dobio dodatak na plaću u iznosu od 720 kruna za vođenje lazareta sv. Jakova, a Župski 600 kruna za držanje konja za kućne posjete. Osim toga, naizmjenično s gradskim, gruški liječnik bio je dužan pregledavati bludnice svaki drugi mjesec, pomagati gradskom liječniku u vođenju lazareta i u slučaju potrebe tjedan dana mijenjati župskog liječnika. Za liječenje bolesnih i sumnjivih osoba, koje su bile smještene u lazaretu, plaćala se dnevna odredbina kao u trećem razredu dubrovačke bolnice.⁴³

Zarazne bolesti od kojih su obolijevali vojnici, tijekom svoga boravka kod kuće za vrijeme dopusta ili ratnih pohoda, prelazile su na lokalno stanovništvo. Brojne zarazne

⁴¹ OBD, kut. 192, Dopis Dalmatinskog namjesništva, br. I 140/2 ex 1915., Zadar, 29. 4. 1915. ("podatci o ratnim nemoćnicima ugarskog državljanstva").

⁴² Nepoznati autor, "Zabranjeno pohadjanje bolnice neucijepljenim osobama", *Prava Crvena Hrvatska* 602 (4. 11. 1916.), 3.

⁴³ *Općina Dubrovnik*, Redarstveni pravilnik za općinu Dubrovačku glasovan u sjednici Općinskog vijeća 16. marča 1913., br. 1650.

bolesti Prvog svjetskog rata i u Dubrovniku bile su uzrokom obolijevanja i smrti. Tuberkuloza je bila na prvom mjestu po smrtnosti. Slijedile su je malarija, španjolska hunjavica, dizenterija, tifus, pjegavi tifus, povratni tifus, difterija, tetanus, šarlah a u poratnom razdoblju i antraks. Spolne bolesti bile su visoko zastupljene u razdoblju prije, tijekom i poslije Prvog svjetskog rata.⁴⁴

Pokapanje umrlih

Cijene ukopa uglavnom su se utvrdile u veljači 1914. godine i bile su različite za umrle pripadnike pravoslavne ili katoličke vjere. Kako se navodilo, "za veliko čeljade pravoslavne vjere" plaćalo se neposredno pravoslavnoj općini 14 kruna i 80 hellera bez detalja za pojedine stavke ukopa. Za dijete pravoslavne vjere pokop je iznosio pet kruna i 20 hellera, ali se mrtvački sanduk posebno plaćao, još pet kruna. Objašnjavajući cijene pokopa za "veliko čeljade katoličke vjere", bolnica se opravdava da nemaju poduzetnika za ukop, već sama bolnica ima ljude koji su na raspolaganju za nošenje umrlog, i za nošenje križa, ali ima poduzetnika za izradu mrtvačkog sanduka. Tako je nastala cijena od 19 kruna, to jest za one koji su nosili umrloga četiri krune, za križonošu jedna kruna, grobaru za iskop pet kruna, za mrtvački kovčeg pet kruna i za općinsko zemljište četiri. Za djecu je ukupna cijena bila 13 kruna, za čovjeka koji nosi dijete jedna kruna, križ jedna kruna, grobaru tri krune, mrtvačka škrinja pet i za općinsko zemljište tri krune.⁴⁵

Godine 1916. cijena drveta raste. Bolnica ne može osigurati dovoljan broj mrtvačkih sanduka, već predlaže da se bolesnici od zaraznih bolesti prenose na groblje u jednom skupnom sanduku i da se pokapaju bez sanduka. Procedura vrijedi za umrle od šarlaha, difterije, trbušnog tifusa, dizenterije, boginja, azijske kolere i bedrenice. Pokop umrlih od epidemične ukočenosti (bjesnoće, gube) bez sanduka mogao se obaviti tek nakon stroge raskuženosti tijela i odjeće umrlih, poglavito kod povratnog tifusa "uz prethodno uništenje gamadi."⁴⁶

Problem s cijenom drveta, koje je služilo za ogrjev, bio je prisutan i u civilnom društvu i opisivan je u lokalnim novinama.⁴⁷ Godine 1916. uprava bolnice dogovara cijene s drvodjelcem Ivanom Kohoutom za mrtvačke sanduke umrlih u bolnici. Veliki su bili 14 kruna, a mali osam i pogodba je vrijedila dok je trajao rat.⁴⁸

⁴⁴ Pobel i smrtnost od zaraznih bolesti u Dubrovniku za vrijeme Prvog svjetskog rata predmet su zasebne studije.

⁴⁵ *OBD*, kut. 168, Dopis br. 234, 20. 2. 1914.

⁴⁶ *OBD*, kut. 168, Dopis Zemaljskog odbora iz Zadra, br. 7024, 1916.

⁴⁷ "Prošlog je utorka prispio jedan brod krcat drvlja za gorivo. To su bila najgora, najslabija drva: borovina i zelena maslina. Do sada se je prodavao kantar takovih drva za najviše K1 i 60 para. Dotičnik je pak udario dosle nečuvenu cijenu, najmanje 3 krune". Nepoznati autor, "Pretjerana skupoća", *Prava Crvena Hrvatska* 495 (17. 10. 1914.), 3.

⁴⁸ *OBD*, kut. 169, Dopis Zemaljskog odbora bolnici Dubrovnik, br. 7584, 5. 9. 1916.

Opskrba hranom

Ratno stanje zahtijevalo je ozbiljne i žurne mjere štednje u bolnici. Društvo postaje sve siromašnije. Već krajem 1914. cijene su rasle, a hrane je bilo sve manje.⁴⁹ Donosi se prijedlog da bolnice same uzgajaju i perad radi jaja i mesa. Ministarstvo poljodjelstva dopisom od 24. srpnja 1915., br. 31915, upozorava da će ujesen te godine manjkati jaja i peradi, pa preporuča bolnicama da same uzgajaju perad i to *talijanske, sulmtalske i wyandottes* pasmine. Ministarstvo smatra da bolnica ima dovoljnu količina otpadaka za prehranu peradi uz dodatak od 50 grama žita slabe kvalitete po svakom komadu peradi. Pri tome trebale su se uzgajati kokoši bez pijevca jer će tako kokoši bolje nesti.⁵⁰

Na prijedlog starješinice časnih sestara godine 1915., bolnica nabavlja svinje za uzgoj, koje se hrane otpatcima hrane bolesnika, a mast se daje besplatno bolnici.⁵¹ Iste godine javlja se problem leda koji je bio važan u liječenju bolesnika i u konzerviranju hrane. Bolnica se u travnju 1915. upozorava da treba navrijeme osigurati dovoljne količine leda i zbog problema željezničkog prijevoza nastalog ratnim stanjem.⁵²

Godine 1916. bolnica ima 18 krava muzara kojima treba 50 kilograma mekinja dnevno, a kada imaju telad, kroz mjesec do mjesec i po dana, i više od toga. Dalmatinski odbor bolnici je zaprijetio da će joj ostaviti samo 900 kilograma mekinja, zaboravljajući da je gojila i svinje i hranila kokoši i da bi joj ta količina mekinja bila dostatna samo za nekoliko tjedana u situaciji kada ni sijena nema dovoljno. Brzom intervencijom uprave, bolnica uspijeva osigurati potrebnu količinu hrane za stoku i tako omogućiti prehranu i osoblja i bolesnika.⁵³ Zbog troškova liječenja vojnika i civila, uprava bolnice 1916. godine traži da joj se dozvoli izvoz 150 kvintala sijena jer više nema dovoljno krava potrebnih za proizvodnju mlijeka, ali isto tako ne želi se sasvim odreći stoke, jer u tom slučaju prijeti glad.⁵⁴ Zbog nestašice sijena, bolnica od kotarskog poglavarstva u Sinju 1917. traži 300 kvintala sijena za krave muzare. Sinjsko poglavarsko donosi odluku da poljoprivrednici Sinjske općine moraju predati dio sijena dubrovačkoj bolnici.⁵⁵

Godine 1916. smanjuje se obrok mesa u vojničkim bolnicama. Obrok od 100 grama mesa za ručak treba se zamijeniti sa 120 grama suhog bakalara, koji se nabavljao u vojnom magazinu u Terezinu po cijeni od 180 kruna za 100 kilograma. Daljnje redukcije javile su

⁴⁹ "U četvrtak su parobrodicem bila dovezena na ribarnicu četiri velika koša ribe i to gerica i bukava. Pak bi li tko vjerovao da su ovu prostu, najnižu vrstu ribe prodavali po K1 i 40 para kg., kad je nastalo opće protestovanje, tad je cijena bila snižena za 20 para" ("Pretjerana skupoća", 3).

⁵⁰ OBD, kut. 192, Dopis Zemaljskog odbora Dalmacije, br. 7046, Obrovac, 23. 8. 1915.

⁵¹ OBD, kut. 192, Dopis Zemaljskog odbora Kraljevine Dalmacije, br. 4590, 25. 9. 1915.

⁵² OBD, kut. 192, Dopis Kotarskog poglavarstva u Dubrovniku, br. 1555, 17. 4. 1915.

⁵³ OBD, kut. 168, Pismo ravnatelja bolnice Odboru mjesne aprovijacije, 18. 10. 1916.

⁵⁴ OBD, kut. 168, Dopis Zemaljskoj vladi u Sarajevu, br. 624, 8. 8. 1916.

⁵⁵ OBD, kut. 168, Općinsko ravnateljstvo Sinj, br. 4765/17, 10. 8. 1917.

se poslije dva tjedna kada se umjesto goveđe juhe trebala davati bezmesna juha (tzv. pržena čorba). Samo kad je bilo stvarno medicinski opravdano, moglo se dati meso.⁵⁶

Izvan bolnice, u gradu, provode se strože kontrole kakvoće i cijene hrane, poglavito mesa. Budući da vlada nestašica i glad, stvoreni su uvjeti za kriminalne radnje koje imaju za posljedicu visoke cijene namirnica. Stoga Kotarsko poglavarstvo odlukom (pod brojem 4854) od 21. travnja 1916. strogo zabranjuje dizanje cijena i prodaju mesa loše kvalitete. Kazna je u slučaju prevare iznosila 2.000 kruna ili do tri mjeseca zatvora. Četiri mjeseca kasnije Kotarsko poglavarstvo Dubrovnika donosi novu uredbu u kojoj se osim novih cijena za pojedine dijelove goveđeg i telećeg mesa I. i II. klase, bravetinu i janjetinu donosi i strogi zahtjev da, po paragrafu 8 carske odredbe od 7. kolovoza 1915. br. 228, svi trgovci moraju imati cjenik izložen na vidljivom mjestu. Svaki prekršaj koji je napravio ili prodavač ili kupac, najstrože se kažnjavao, a cijelo građanstvo bilo je pozvano nadzirati poštuje li se cjenik i usmeno ili pismeno svaku nepravilnost prijaviti Poglavarstvu.⁵⁷

I sama Crkva shvaća težinu oskudice i gladi. Sv. Otac papa donosi odluku kojom oprašta od nemrsa i posta vjernike i redovnike "svijeh biskupija dalmatinskih dok traje rat". Odluka se ne odnosi jedino na Veliki petak i na post uoči Velike Gospe i Badnjeg dana.⁵⁸

Vojno zapovjedništvo u Mostaru traži da se za 20 grama smanji obrok sirovog mesa za pripremu, da se pacijentima daje samo jedan mesni obrok, a dva samo u slučaju medicinske opravdanosti. Donosi se i odluka da se samo jednom tjedno može pacijentima davati bakalar, a svježja morska riba ako se može nabaviti po prihvatljivoj cijeni.⁵⁹ Ponovno se 1918. u jelovniku smanjuje količina mesa za pacijente i preporučuje se uvođenje bezmesnog dana jednom tjedno. Zaposlenicima bolnice triput se tjedno isključuje meso iz prehrane.⁶⁰ Uprava bolnice dana 25. listopada 1918. moli od zapovjedništva na Brgatu da se vojnicima koji leže u bolnici i nemaju dovoljno hrane osigura meso, kava i ostala hrana, jer se to ne može oduzimati od ionako slabe prehrane civila.⁶¹

Dubrovačka bolnica zahtijeva od Kotarskog poglavarstva bolju opskrbu kavom koje nema dovoljno. Kotarsko poglavarstvo odgovara da je osiguralo 150 grama kave po glavi bolesnika za osam tjedana. Sâm grad od 40.000 duša dobio je 370 kilograma kave, dakle pučanstvo je imalo kave za 14 dana, a bolnica za 112 dana. Poglavarstvo objašnjava da je raspodjelu izvršila Centrala za kavu koja mora dio kave dostaviti Splitu

⁵⁶ OBD, kut. 168, Dopis C. i K. Dalmatinskog namjesništva, Hranjenje vojničkih osoba u građanskim bolnicama morskog ribom, br. IV-33/175 ex 1916., Knin, 29. 3. 1916.

⁵⁷ OBD, kut. 190, Oglas Kotarskog poglavarstva Dubrovnika, br. 3815, 19. 8. 1916.

⁵⁸ Nepoznati autor, "Oprost od posta i nemrsa", *List dubrovačke biskupije* 4 (1917.), 47.

⁵⁹ OBD, kut. 168, Dopis C.K. Dalmatinskog namjesništva, br. IV-55/3 ex 1916., Zadar, 21. 9. 1916.

⁶⁰ OBD, kut. 188, Dopis br. 618, 7. 1. 1918.

⁶¹ OBD, kut. 71, Upraviteljstvo Zemaljske bolnice, br. 885, 25. 1. 1918.

i Šibeniku, a opskrbne prilike u ratnim godinama vrlo su teške.⁶² Dijabetičari u bolnici imali su malu prednost i mogli su češće piti kavu. Dubrovačkoj su bolnici za tu namjenu za studeni i prosinac 1917., dostavili dva kilograma kave.⁶³ Nestašica kave povećala je dostavu slada. Godinu dana kasnije Ured za prehranu iz Beča dostavlja dalmatinskim bolnicama 700 kilograma slada. Dubrovačka bolnica dobiva 100 kilograma.⁶⁴

Nekoliko dana po ustroju Odbora za opskrbljivanje živežom pučanstva Dalmacije, 2. ožujka 1915., donosi se zabrana prodaje ili prerade žita i brašna osim vojničkoga. Ministarstvo unutarnjih poslova upozorava pučanstvo na potrebe štednje i preporučuje zamjenu pšeničnog brašna kukuruznim.⁶⁵ Problemi s nabavom brašna u Dubrovniku počeli su se osjećati već 1916. godine. Bolnička uprava i dalje traži kvalitetno bijelo brašno za bolesnike, ali odlukom Beča dozvoljava se da se od kvalitetnog brašna radi tjestenina, a ne kruh, tako da po tri vagona bijeloga brašna dobivaju dubrovačka pekarska tvrtka *Forno Roland* i tvornica tjestenine *M. Sez*.⁶⁶

U rujnu 1916. sve su veći problemi u nabavi prehrambenih proizvoda. Odluka je zemaljskog odbora da se u bolnici dostavlja 200 grama dnevno brašna po bolesniku, ali samo onima za koje bolnički liječnik utvrdi da ne mogu probaviti drugu vrstu kruha. Za sve ostale bolesnike, zaposlenike i služinčad treba se izdavati brašno kao i građanstvu. Dvije godine kasnije bolnica više ne smije kupovati kruh, nego će brašno dobivati i sama peći kruh.⁶⁷

"Kafa, cugar, mast i ulje" isto su tako bili propisanih količina, a poseban je bio problem s krumpirom kojega nije bilo, ali se naglasilo da će, kada stigne, bolnice biti prve na redu za raspodjelu.⁶⁸ Nijedan od traženih prehrambenih proizvoda nije se mogao dostaviti za više mjeseci unaprijed, nego samo za 14 ili 30 dana.

Problem ulja poglavito se javlja tijekom 1917. godine. Donosi se odluka da se maslinovo ulje ne koristi za rasvjetu. Za potrebe crkve preporučuje se uporaba parafinskih patrona. Ta se odluka jedino ne odnosi na primjenu ulja za svetu krizmu i pomazanje.⁶⁹ Zbog nestašice ulja bolnica traži dio rekviriranog ulja te joj se dodjeljuje 30 litara mjesečno. Usporedbe radi, splitska bolnica dobiva 20, zadarska 40, a šibenska 50 litara.⁷⁰ Ured za pučku prehranu preporučuje pučanstvu da ulje pravi od "bukve, zrna suncokreta,

⁶² OBD, kut. 199, Dopis Kotarskog poglavarstva bolnici, br. 1759, 20. 4. 1917.

⁶³ OBD, kut. 198, Dopis Zemaljskog namjesništva, br. 54700, 30. 10. 1917.

⁶⁴ OBD, kut. 188, Dopis Zemaljskog odbora iz Zadra, br. 80885, 27. 10. 1918.

⁶⁵ OBD, kut. 192, Dopis Namjesništva, br. IX-1/181 ex 1915, Zadar, 12. 3. 1915.

⁶⁶ OBD, kut. 187, Dopis Trgovačke i obrtničke komore za Dubrovnik, br. 559, 12. 7. 1916.

⁶⁷ OBD, kut. 187, Zemaljski odbor dalmatinski, br. 7581, 8. 9. 1918.

⁶⁸ OBD, kut. 187, Dalmatinsko namjesništvo, br. IXa 6246 ex 1916., 14. 9. 1916.

⁶⁹ Nepoznati autor, "Uporaba ulja za bogoštovne svrhe", *List dubrovačke biskupije* 4 (1917.), 47.

⁷⁰ OBD, kut. 71, Dopis Zemaljskom odboru u Zadru, br. 17621, 29. 4. 1917.

pica tikava, pipuna, dinje i kukumara, pica jabuka, krušaka, šljiva i kajiša, fundaća kave, klipova kukuruza, korijenja kukolja, drške suncokreta, slamke makova, lana i sjemenki divljeg bilja svake vrste."⁷¹

U bolnici se umjesto čaja kuha jeftinije kupinovo lišće. Kupce se informira da se kupinov čaj nudi u dvjema bojama, zelenoj i smečkastoj kao posljedica sazrijevanja. Cijena je jednu i po krunu i u teškim vremenima plaća se unaprijed.⁷² Ured za pučku prehranu poziva da se za istu svrhu koristi i lišće maginja, a umjesto kave, plodovi gloaga.⁷³

Prvih ratnih godina vino je još bilo sastavni dio bolničkih obroka za pacijente i osoblje bolnica unatoč zahtjevima pojedinih liječnika da se vino i pivo izostave iz prehrane bolesnika osim u posebnim slučajevima.⁷⁴ Vino je isključeno iz prehrane bolesnika najprije u šibenskoj bolnici, 1915. godine, pa potom u ostalima u Dalmaciji.⁷⁵ Godinu dana poslije Zemaljski odbor iz Zadra donosi odluku da se prepolovi količina vina koja se davala časnim sestrama, bolničarima i bolničarkama. Razlog je bio nagli skok cijena vina. U dopisu stoji da će se sasvim isključiti vino u prehrani navedenih službi, ako cijene i dalje budu rastle.⁷⁶

Ostale mjere štednje u dubrovačkoj bolnici u ratu

Nestašica sapuna javlja se poglavito tijekom 1917. kada ga nestaje iz trgovina, a teško se nabavlja i u Dalmatinskoj opskrbenoj poslovnici u Beču. Problem je bio nabaviti i sapun u prašku i lušiju.⁷⁷ Bolnica postupno tijekom rata počinje sama proizvoditi sapun po svojoj recepturi.⁷⁸ Pacijenti imaju pravo na jedan sapun i jedan sapunski prašak u dva mjeseca, a svaki liječnik i njegovateljica dvomjesečno imaju pravo na dva sapuna.⁷⁹

⁷¹ Nepoznati autor, "Ratna služba kod kuće", *Prava Crvena Hrvatska* 624 (31. 3. 2017.), 3.

⁷² *OBD*, kut. 140, Dopis Kotarskog poglavarstva u Dubrovniku zemaljskoj bolnici u Dubrovniku, br. 80, 21. 1. 1915.

⁷³ "Ratna služba kod kuće", 3.

⁷⁴ Društvo liječnika apstinenata u Austriji pod predsjedanjem profesora Weichselbauma tražilo je 1913. da se iz normalne dijeta bolesnika isključe vino i pivo, ostavljajući mogućnost liječnicima da prepisuju vino i pivo "iz terapeutskih razloga" (*OBD*, kut. 195, Zemaljski odbor dalmatinski, br. 3648/1913). Godinu dana poslije, Društvo protiv alkoholizma postavlja u prostorije bolnice protualkoholne table po Michaelbaum-Henningu (*OBD*, kut. 196, Zemaljski odbor dalmatinski, br. 8228, 20. 7. 1914.).

⁷⁵ *OBD*, kut. 192, Dopis Ravnateljstva Pokrajinske bolnice Zadar, br. 2657, 18. 11. 1915.

⁷⁶ *OBD*, kut. 168, Dopis Zemaljskog odbora dalmatinskog, br. 10640, 20. 11. 1916.

⁷⁷ *OBD*, kut. 188, Dopis upraviteljstva Zemaljske bolnice i ludnice u Šibeniku, br. 1739, 16. 12. 1917.

⁷⁸ Recept glasi: "U 27 litara vode rastopi se tri kg. sode kaustike sa 9 kg. morge ili loja ili mesa ili kostiju od mesa ili ribe. Ako su se rabile kosti tada neka budu prije učinjeni u malim komadima i to se sve kuha zajedno deset sati pa se procijedi e da tekućina ostane bistra, dok ako se rabi mesa dosta je da se zajedno kuha 5 sati i zatim se dodaje još $\frac{3}{4}$ kg. soli. Posebno pak se kuha u devet litara vode tri dobre šake luga u jednoj kesici a to za tri sata pa kesicu baca se ča i to se izmiješa s gori naznačenom tekućinom i zajedno kuha se još za malo više od pola sata. Poslije to se pušti da se potpuno ohladi" (*OBD*, kut. 188, Dopis upraviteljstva Zemaljske bolnice i ludnice u Šibeniku, br. 1739, 16. 12. 1917.).

⁷⁹ *OBD*, kut. 188, Zemaljski odbor Kraljevine Dalmacije, br. 8207, 7. 10. 1918.

Nestašica ugljena u ratu potiče problem glačanja rublja. Moli se dozvola za korištenje električne struje, uz obrazloženje da je cijena ugljena uvjetovana nestašicom i cijena struje ista.⁸⁰ Zbog štednje, bolnica 1918. ostaje bez električne energije u hodnicima i zamjenjuje je rasvjeta petrolejem pa se bolnici dostavlja mjesečna količina od 45 litara petroleja.⁸¹

Bolnica nije samo imala problema s redukcijom obroka, goriva, rasvjete, nego su šume tih godina napale gusjenice borovog prelca i prijetile da će sasvim opustošiti zelenilo okoliša dubrovačke bolnice pa je trebala poduzimati ozbiljne mjere uništenja gusjenica.⁸²

Ratno vrijeme zahtijevalo je i poseban oprez zbog neprijateljskih aktivnosti. Okružnica koju Zemaljski odbor Kraljevine Dalmacije u Zadru dostavlja svim važnim ustanovama, uključujući i bolnice, upozorava na moguću zlouporabu pečata, žigova kod prijevera i špijunaže i traži da se vrlo pažljivo čuvaju.⁸³

Svaki se mjesec ratnom dostavnom uredu predaje odjeća i obuća preminulih radi plaćanja bolničkih troškova, a na temelju sudskih presuda.⁸⁴ Isto tako pokreće se akcija kojom se humanitarne organizacije i zavodi opskrbljuju popraavljenom odjećom i obućom. Troškove popravka snose sami vlasnici odjeće i obuće koja se potom dostavlja potrebitima. Pokrajinski ured za pučko oblačenje u Splitu 1917. godine otvara radionicu za popravak "starih postola". Uredi i humanitarni zavodi u turnusima su dostavljali obuću koja se, kada bi se popravila, vraćala vlasnicima. Rad se plaćao po primitku fakture preko poštanske štedionice, a obuća se slala o vlastitom riziku.⁸⁵ Zemaljski odbor dalmatinski u Zadru upućuje 3. prosinca 1917. dopis broj 11345, po kojemu se odjeća i obuća preminulih osoba, koju su ostavinski sudovi dodijelili Zemaljskoj zakladi za troškove liječenja, treba izravno dostaviti organima koje odredi ratni pomoćni ured iz Beča. Krpa se rublje, posteljina i odjeća sestara.⁸⁶ Zbog oskudice koja je koncem rata bila sve veća, od Ureda za pučko oblačenje u Splitu moli se konac za šivanje i krpanje odjeće.⁸⁷

Povremeno bolnica ima problema s naplatom troškova liječenja jer se nalazi u ratnoj zoni pa Poštanski ured ne dostavlja uplate Sirotinjskog stola županije.⁸⁸ Zemaljski odbor

⁸⁰ OBD, kut. 192, Dopis 11. 11.1915.

⁸¹ OBD, kut. 188, Kotarsko poglavarstvo u Dubrovniku, br. 185, 20. 1. 1918.

⁸² OBD, kut. 192, Dopis C.k. Kotarskog poglavarstva Dubrovnik br 360/20, 6. 2. 1915. Kotarsko poglavarstvo Dubrovnik podsjeća bolnicu da mora strogo paziti na korištenje otopine radija budući da efikasnost otopine za upotrebu kod liječenja ili asanacije terena pada nakon četiri dana te da se mora strogo paziti na njeno uskladištenje (OBD, kut. 192, Dopis Kotarskog poglavarstva Dubrovnik, br. dokumenta nečitak, 8. 4. 1915.).

⁸³ OBD, kut. 169, Zemaljski odbor, br. 6605/1916, 27. 7. 1916.

⁸⁴ OBD, kut. 199, Zemaljski odbor dalmatinski, br. 11345, 3. 12. 1917.

⁸⁵ OBD, kut. 198, Dopis Dalmatinskog namjesništva u Zadru, br. 49178, 2. 10. 1917.

⁸⁶ OBD, kut. 188, Dopis bolnice Dalmatinskom namjesništvu, br. 560, 9. 7. 1918.

⁸⁷ OBD, kut. 188, Dopis ureda za pučko oblačenje u Splitu, br. 560, 9. 7. 1918.

⁸⁸ OBD, kut. 192, Prepis dubrovačke zemaljske bolnice glede liječničkih pristojbi maloljetne Iren Kuszka, br. 4/915, Budimpešta 5. 11. 1915.

Kraljevine Dalmacije traži od bolnice u Dubrovniku da se za svakog vojnika strogo precizira "iz koje vojničke struke dolazi" (padobrancima, pješadija), pazeći pritom tko je od njih bio na bojnopolju zbog različitih naknada troškova.

Ratno stanje imalo je za posljedicu promjenu u vezi primanja nahoda talijanskih majki u zavod za nahode. Zemaljski odbor donosi odluku po kojoj se u zavod može primiti nahod talijanske majke, ali odmah treba pokrenuti korake za njegovo izručenje zavičajnoj općini Italije kojoj majka pripada.⁸⁹ Američko veleposlanstvo u Beču, u duhu milosrđa, provjerava primaju li se siromašni talijanski podanici, sada podanici neprijateljske zemlje, još uvijek u bolnice i liječe li se besplatno.⁹⁰ Krajem rata američki vojnici liječe se besplatno u dubrovačkoj bolnici.⁹¹

U gradu se donose i odluke o pušenju, ali ne da bi se smanjio broj pušača, nego da bi bila strogo kontrolirana prodaja duhana. Prednost kupnje imali su tzv. "stalni" potrošači (mušterije) koji su trebali biti stariji od 18 godina. Vojnici i vojnici na dopustu spadali su u skupinu "prelaznih" potrošača. Stalni potrošači bili su popisani u spiskovima pojedinih opskrbnih područja i cigarete su mogli dobiti uz predočenje "karte za pušače". Stalne mušterije mogle su dobiti šest cigara, 18 cigareta, pola paketa duhana za cigarete ili jedan kalup duhana za lulu. Prelazni potrošači, kao što su bili vojnici, mogli su dobiti cigare i cigarete. Naredba se temeljila na zakonu o ratnom gazdinstvu i u slučaju kršenja odredbi zakona, pušače koji bi prekršili odredbe, kažnjavalo se s globom od 5.000 kruna ili šest tjedana zatvora.⁹²

Dubrovačka bolnica u poratnom razdoblju

Ratne okolnosti dubrovačke bolnice trajale su i nakon proglašenja prestanka rata. Po dolasku srpske vlasti, Štab druge armije, u dopisu br. 8939 od 25. prosinca 1918., naređuje "komandantu mesta", da sanitetski materijal iz dubrovačke bolnice, "materijal kirurške grupe profesora Hochenega", 20 sanduka nepoznatog sadržaja i jedan sterilizator, a koji je bio dar bivšoj austrijskoj vojsci od strane nadvojvotkinje Marije Jozefe, spada u ratni srpski plijen te se treba poslati u Sarajevo u Sanitetsko-apotekarsko slagalište.⁹³

U Zemaljskoj bolnici u Dubrovniku uz dva sanduka u pohrani su bile i dvije košare koje je predao dr. Balner, a koje su bile u vlasništvu Bečke kirurške klinike glasovitog dr. Eislberga i jedan sanduk u vlasništvu dr. Balnera. Po dolasku srpske vojske, dr. Jovo Milić plijeni navedene sanduke i košare čemu se suprotstavlja dr. Balner koji odbija

⁸⁹ OBD, kut. 192, Zemaljski odbor dalmatinski, br. 6108/14, 25. 10. 1915.

⁹⁰ OBD, kut. 192, Zemaljski odbor dalmatinski, br. 7363, Obrovac, 23. 8. 1915.

⁹¹ OBD, kut. 190, Dopis Zemaljskog odbora u Zadru, 21. 5. 1919.

⁹² Nepoznati autor, "Legitimacija za pušače", *Prava Crvena Hrvatska* 681 (4. 5. 1918.), 3.

⁹³ OBD, kut. 190.

dati ključeve pa se sanduci otvaraju uz pomoć kovača. Bilo je jasno da se dr. Balner usprotivio otvaranju sanduka jer su u njemu bile njegove osobne stvari, rublje, cipele, i jedan ručni kovčeg. Jedna od košara imala je brojne kirurške instrumente omotane u platnene komprese i katatere. Druga košara sadržavala je sterilizator pun instrumenata, nekoliko raznih kirurških etuija, instrumente u platnenim kompresama i etui za sekcije, sve preneseno iz domobranske bolnice u Gružu.⁹⁴

U širem popisu primljenih stvari od vojnih vlasti kako je naznačeno "poslije prevrata", nalazili su se i predmeti u privatnom vlasništvu drugih austrijskih vojnih liječnika, na primjer dr. Beindla, dr. Weissshopfa, dr. Plaschiha, dr. Scipscha i drugih liječnika. Nalazili su se "dijelovi poljske bolnice, rendgen aparat, stol za operacije, stol od gvožđa, udlage od gize za noge, udlage od lame za noge, lijekovi, zavojni materijal, stolići na kola za operaciju, sanduk sa caklima za mikroskop, više sanduka sa zaštitom od komaraca, nosiljke, više sanduka malaričnog laboratorija, destilator za vodu, sterilizator iz klinike dr. Hohenega, pokrivači za postelje, lancuni, slamnjače, spiritijere, svijeće na špirit, svijeće na petrolj, brojne metalne pljuvačnice, vaga, veći broj acetilen fenjera, 47 gamela (vojničkih posuda) itd." Posebno treba naglasiti rendgenski aparat na vozilu kao veliki napredak u dijagnostici na samom bojištu.⁹⁵ Osim svih navedenih predmeta u poljskoj bolnici za izdvojiti je i posebna "kupaonica" za kirurško pranje ruku i destilaciju vode. Sadržaj upućuje na velike probleme vojne medicine toga vremena, ortopedska pomagala za ranjene, tuberkulozu, potrebu za sterilnošću kod operacija, malariju i komarce.⁹⁶

Aktualizira se problem plaćanja troškova liječenja kako vojnika poražene Austro-Ugarske Monarhije, tako i srpskih ili francuskih vojnika i crnogorskih komita. Trećeg svibnja 1919. Američki Crveni križ piše pismo podrške novoj vlasti, nudi pomoć onima koji se bore za iste ideale "slobode i pravde" i zahvaljuje na ponudi dubrovačke bolnice da bude na raspolaganju američkim snagama.⁹⁷ Pritom iz centralnog skladišta američke vojske u Sarajevu dostavlja pomoć dubrovačkoj bolnici koja sadržava posteljenu, donje rublje, košulje, zavojni materijal i gazu, odjeću za operacijsku salu, gumene plahte, navlake za krevete, sve do ručnika i sanduka mlijeka i džema.⁹⁸ Nova gradska vlast želi se približiti američkim časnicima koji se nalaze u hotelu Imperial i na Petrovdan 1919. donosi odluku o proslavi američkog "Dana slobode" 4. srpnja 1919. godine. Piše se proglas građanima

⁹⁴ OBD, kut. 190, Zapisnik svjedoka dr. Smolčića u Zemaljskoj bolnici, 7. 8. 1919.

⁹⁵ Radiologija je pokazivala napredak već u prvoj godini rata kada Marie Curie odlazi na front i uz pomoć Crvenog križa rendgenskim aparatima opremljenima stotinama vozila stvara pokretne radiološke ambulante za dijagnostiku ranjenih vojnika. Ruiyan Huang, "World War I: A Watershed for Medical Progression", *Journal of Research in Humanities and Social Science* 12/6 (2024.), 60-64.

⁹⁶ OBD, kut. 190, Popis primljenih stvari od vojničkih vlasti poslije prevrata – sanitetskih, zapisnik svjedoka dr. Smolčića u Zemaljskoj bolnici, 7. 8. 1919.

⁹⁷ OBD, kut. 190, Pismo *Red American Army* upravi dubrovačke bolnice, Sarajevo, 3. 5. 1919.

⁹⁸ OBD, kut. 190.

Dubrovniku o Amerikancima i njihovom predsjedniku Wilsonu kao velikom prijatelju i zaštitniku nove vlasti, pozivaju se građani da okite kuće, a općina će izvjesiti jednu "amerikansku zastavu", na Općini ili Orlandoovu stupu, organizira se povorka s limenom glazbom i djecom koja bi trebala promarširati gradom i otići s poslanstvom grada do hotela Imperial čestitati praznik američkim časnicima.⁹⁹

U mjesecima dolaska nove vlasti bilježila su se i brojna bolovanja oružnika, što je dovelo do remećenja javnog reda, mira i sigurnosti. Bolovanja su bila dugotrajna i višemjesečna pa je odlučeno da se oružnik koji je bolestan treba obratiti "odjelnom zapovjedniku kotarskom liječniku" koji treba provjeriti opravdanost bolovanja. Za dulja bolovanja bile su zadužene vojne ili civilne bolnice.¹⁰⁰ Donesena je i odluka po kojoj su se vojnici i žandari mogli liječiti u gradskim bolnicama, a civili u vojnim, ako im porez ne prelazi više od 30 dinara neoporezivog poreza bez prereza i osobnog poreza.¹⁰¹

Budući da su neimaština i glad bile posvuda, nova vlast Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca putem državnog komesara Todorovića donosi odluku o pomoći činovnicima dubrovačke bolnice te im osigurava nabavku hrane iz vojnih skladišta po tvorničkoj cijeni. Hrana se dodjeljuje grupama zaposlenika dubrovačke bolnice svakih desetak dana. Spiskovi zaposlenika trebali su sadržavati ime i prezime, koji im je posao u bolnici, prebivalište i broj članova obitelji.

Okružni sud u Dubrovniku u kolovozu 1919. provodi istragu "za svrhu javne kaznene parnice" o lijekovima i aparatima koji su stigli u Dubrovnik u vremenu povlačenja austrougarske vojske iz Albanije i prevrata. Traže od koga su stigli predmeti i u kojoj količini.¹⁰² U tadašnjem vojnom izvješću tvrdi se samo da je nakon 18. studenog 1918. zaprimljena pošiljka od pet sanduka "epidemičnog i malaričnog" laboratorija, uglavnom poslatih od dr. Marinovića iz poljske bolnice vojarne Gruž pod brojem 1005. i to nekoliko dana prije nego su poljsku bolnicu preuzeli Francuzi. Vrhovna Komanda određuje da se RTG aparat kao ratni plijen preda dubrovačkoj bolnici.¹⁰³

Dana 26. ožujka 1920. Američko-jugoslavenska pomoć traži potvrdu da je bolnica dobila kirurški materijal poslan parobrodom "Federica" u Europu, a potom od Trsta brodom "Candiano" koji je trebao stići u Gruž 8. rujna 1918. godine (potpis Lucille Cohran).¹⁰⁴ Očito je bilo naznaka da se dio zapljene ratne austrijske bolnice i medicinske pomoći iz inozemstva zadržao u privatnim rukama.

⁹⁹ *Općina Dubrovnik*, Zapisnik br. 3251 sjednice općinskog vijeća kao općinskog odbora Dubrovnik, 29. 6. 1919.

¹⁰⁰ *OBD*, kut. 190, Dalmatinsko Oružničko zapovjedništvo u Splitu, br. 19, 5. 2. 1919.

¹⁰¹ *OBD*, kut. 190, Dopis Pokrajinske vlade za Dalmaciju, br. 4397, 24. 4. 1919.

¹⁰² *OBD*, kut. 190, Dopis Okružnog suda u Dubrovniku, br. 182/12, 28. 8. 1919.

¹⁰³ *OBD*, kut. 188, Dopis br. 32918, 23. 11. 1918.

¹⁰⁴ *OBD*, kut. 26, Pismo *American Yugoslav relief* naslovljeno na upravu Opće bolnice Dubrovnik, 26. 3. 1920.

Okružni sud naknadno 1920. godine, provodeći istragu o tome je li netko otuđio ili nije predao neki od aparata, traži i točne datume predaje aparata i materijala i njihovu količinu.¹⁰⁵ Iz odgovora koji je prosljeđen Okružnom sudu vidi se da se nije vodila nikakva evidencija zaprimljenih donacija te se ne može sa sigurnošću potvrditi prijam ni te niti bilo koje druge pošiljke.

Kraj rata u Dubrovniku nije samo označio nered u bilježenju donacija, nego i metež povlačenja austrougarske vojske. Kroz grad je prošlo oko 150.000 vojnika, brojni s konjima, i oko 5.000 ranjenika, uglavnom iz Albanije. Mnogo ih je umrlo u Dubrovniku, a danima su ostajali nepokopani po cestama i vrtovima grada. Situaciju je otežavala i činjenica da je nekoliko dana pred slom austrougarske vojske u grad došlo oko 10.000 bolesnih vojnika i oficira. Uglavnom su bili bolesni od pjegavog i trbušnog tifusa i dizenterije. Zavladao je velika opasnost za lokalno stanovništvo.¹⁰⁶

Bolnica Dubrovnik moli za pomoć Zemaljski odbor jer u općem metežu nitko ne plaća račune liječenja: "Izpražnjavanjem albanske fronte vojništvo je ustanovilo u Dubrovniku tri vojničke bolnice. Kada je nastalo primirje i bile raspuštene vojničke bolnice mnogo je vojnika koji nisu bili sposobni za putovanje bilo preneseno u ovu bolnicu ali bez nužnih isprava jedino s 'bilješkom o bolesti'. Primiti ih se je moralo jer je bolnički liječnik izjavio da bi ne primanje moglo biti udesno po bolesnike. Tražiti isprave bilo je uzaludno jer je kod vojništva vladala potpuna konfuzija a liječnici i njihovo osoblje gledali su samo kako će se riješiti bolesnika da uzmognu odputovati. Za vojnike pak koji su bili otpušteni iz ove bolnice iza sklapanja primirja nije se mogla dobiti opskrbna cedula... Isprave su bile nužne za spojiti se s odnosnim računima. Od vojnika bolesnika ostao je priličan broj u bolnici u Gradu koji su bili premješteni po narodnom vijeću ...Danas pak je francuski liječnik (u bivšoj domobranskoj bolnici) izjavio da oni ne mogu liječiti bolesnike Jugoslovene, Čehoslovake, iz Galicije, Rumunje jer da su oni slobodni i da oni (Francuzi) kao okupaciona vlast ne može ih liječiti u vojničkoj bolnici te je njih 38 poslano u ovu bolnicu, bez ikakvih isprava jedino s 'bilješkom o bolesti'. Kako su pak Francuzi izjavili i oni će u slučaju potrebe poslati u bolnicu svoje vojnike i časnike. Na temelju navedenog pisma moli se Zemaljski odbor da čim prije prouči kome će se slati bolnički troškovi vojnika bivše Austro-Ugarske, srpskih vojnika i francuskih vojnika i časnika."¹⁰⁷

Nestašica hrane u poraću bila je razlogom i javljanja bolesti koje su bile nestale iz dubrovačke bolnice. Jedna je od njih skorbut kao posljedica nedostatka vitamina C, od koje su se razbolijevali i vojnici i civili.

¹⁰⁵ OBD, kut. 26, Dopis Okružnog suda u Dubrovniku, br. 76, 28. 6. 1920.

¹⁰⁶ Ivan Viđen, "Studen 1918. u Dubrovniku", u: *100 obljetnica završetka Prvog svjetskog rata*, ur. Ivan Viđen, Dubrovnik: Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku, 2018., 42-49.

¹⁰⁷ OBD, kut. 71, Dopis Zemaljskom odboru Zadar, br. 968, Dubrovnik, 13. 12. 1918.

Zaključak

Dubrovačka bolnica u Prvom svjetskom ratu pružala je medicinsku pomoć i civilima i vojnicima. Kapacitet bolnice tijekom ratnih godina bio je isti, 150 postelja s dvama liječnicima i s prosječno oko tisuću i dvjesto do tisuću i petsto pacijenata godišnje. Osim dvojice liječnika, bile su 24 medicinske sestre, uz promjenjivi broj bolničara i sluškinja. Prema broju pacijenata i intervencijama, medicinsko osoblje dubrovačke bolnice bilo je izloženo velikom stručnom naporu.

Dubrovačka bolnica nije samo služila tome kako bi bolesnicima pružila odgovarajuće liječenje, nego i kako bi oboljelima ili ranjenim borcima koji se vraćaju s bojišnice, omogućila da iznova steknu radnu snagu, postanu sposobni za službu, budu korisni članovi društva i da "izbjegnu udesu prosjačenja". Glad, hladnoća, restrikcije i ograničenja usporavali su ostvarenje ciljeva pa se u bolnici moralo strogo brinuti o reduciranoj prehrani, vlastitoj proizvodnji hrane i sapuna te se moralo koristiti sve postojeće resurse energije, odjeće i obuće ili radnu snagu ratnih zarobljenika i plaćenih vojnika.

Snalažljivošću upravitelja i ravnatelja bolnice rješavali su se glad, nestašica radne snage i energije, provodile su se higijenske mjere i medicinski postupci i time se kod lokalnog stanovništva stvarao osjećaj zbrinutosti. Završetak rata označila je korupcija i nered u donacijama, a odlukama srpske vojske dubrovačkoj bolnici oduzimaju se strojevi i sanitetski materijal. Zbog teške ekonomske situacije i siromaštva, zaposlenicima bolnice povremeno se nudila hrana po tvorničkoj cijeni i dodjeljivao se poneki u ratu rekvirirani stroj.

DUBROVNIK HOSPITAL IN WORLD WAR ONE AND THE POST-WAR PERIOD

ANTUN CAR

Summary

Located at the periphery of the Austro-Hungarian Empire, close to the front lines, through the entire World War I Dubrovnik Hospital fulfilled its task in providing medical service to the population of the county of Dubrovnik and Kotor and its surroundings. The hospital's service also extended to the soldiers if the two military health facilities in Dubrovnik, due to their overcapacity, could not provide the necessary treatment. This article addresses the circumstances in which the hospital operated during and after the war, and how the hospital management coped with various situations and challenges.

Data on Dubrovnik Hospital in the given period has been derived from diverse sources. Hospital material pertaining to medical case histories is filed in the register of hospitalisations in the fond HR-DADU-186, *Opća bolnica Dubrovnik* (Dubrovnik General Hospital). An insight into the newspapers and the minutes of the Municipal Council of Dubrovnik for the period 1913-1921 has largely contributed to a fuller picture.

Hospital capacity did not change during the war years, 150 beds with two physicians, and an average of approximately 1,200 to 1,500 patients per year. The two physicians were assisted by twenty-four nurses and a varying number of the supporting ward and domestic staff. Various infectious and non-infectious diseases were treated at the hospital, such as tuberculosis, typhus, Spanish flu, diphtheria, dysentery, trachoma, while at the infectious ward smallpox, measles and the spotted typhus fever were treated. Adverse general conditions—famine, cold weather conditions, restrictions and limitations—hampered the medical efforts and rehabilitation as the hospital was forced to ration food and as a result produced its own food and soap, using the labour force of the war prisoners and soldiers. The end of war was marked by corruption and disorder, while the hospital's mechanical equipment and sanitary material was confiscated by the Serbian army. Due to difficult economic circumstances and poverty, the hospital staff was occasionally offered food at factory prices and provided with material seized by war requisition.